

**Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
№ 1082. Серія «ПРАВО». Випуск № 16, 2013 рік**

УДК 343.14

**ЩОДО ФОРМИ ПРИЙНЯТТЯ СЛІДЧИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ,
У ЯКИХ РЕАЛІЗУЮТЬСЯ ДАНІ ПРО ОСОБУ ПІДОЗРЮВАНОВОГО**

Чича Р. П.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
Харківського університету внутрішніх справ

Анотація: Розглянуто питання взаємозв'язку інституту процесуальних рішень з вивченням даних, що характеризують особу підозрюваного, та особлива роль цих даних у прийнятті процесуальних рішень слідчим. Проаналізовано механізм прийняття процесуальних рішень слідчим, як певний порядок реалізації фактичних даних, що характеризують особу підозрюваного, у процесуальних рішеннях слідчого. Звертається увага на наявність певних етапів прийняття процесуальних рішень та на загальні принципи, які використовуються у механізмі прийняття процесуального рішення зокрема, і у самому процесуальному рішенні в цілому. Розглянуто обґрунтованість процесуальних рішень як категорію, що враховує сукупність фактичних даних, зібраних під час досудового розслідування, зокрема, даних про особу підозрюваного.

Ключові слова: процесуальні рішення, підозрюваний, дані, що характеризують особу підозрюваного, процесуальна форма, рішення слідчого, фактичні дані, механізм прийняття процесуальних рішень.

Анотация: Рассмотрен вопрос взаимосвязи института процессуальных решений с изучением данных, характеризующих личность подозреваемого и особенная роль таких данных в принятии процессуальных решений следователем. Проанализирован механизм принятия процессуальных решений следователем, как определенный порядок реализации фактических данных, характеризующих личность подозреваемого, в процессуальных решениях следователя. Обращается внимание на наличие определенных этапов принятия процессуальных решений и на общие принципы, которые используются в механизме принятия процессуального решения в частности, и в самом процессуальном решении в целом. Рассмотрена обоснованность процессуальных решений как категория учитывающая совокупность фактических данных, собранных во время досудебного расследования, в частности, данных о личности подозреваемого.

Ключевые слова: процессуальные решения, подозреваемый, данные, характеризующие личность подозреваемого, процессуальная форма, решения следователя, фактические данные, механизм принятия процессуальных решений.

Annotation: The question of interrelation of institute of procedural decisions with studying of the data characterizing the identity of the suspect and a special role of such data in adoption of procedural decisions by the investigator is considered. The mechanism of adoption of procedural decisions by the investigator, as a certain order of implementation of the actual data characterizing the identity of the suspect, of procedural decisions of the investigator is analysed. The attention to existence of certain stages of adoption of procedural decisions and to the general principles which are used in the mechanism of adoption of the procedural decision in particular, and in the most procedural decision as a whole is paid. Validity of procedural decisions as category considering set of the actual data collected during pre-judicial investigation, in particular, of data on the identity of the suspect is considered.

Key words: procedural decisions, the suspect, data characterizing the identity of the suspect, a procedural form, decisions of the investigator, actual data, the mechanism of adoption of procedural decisions.

Специфіка діяльності слідчого щодо розслідування кримінальних правопорушень, зокрема, реалізація фактичних даних про особу підозрюваного¹ при прийнятті ним процесуальних рішень, передбачає визначальну роль механізму їх прийняття. Вибір слідчим процесуальних рішень, що адекватні конкретній ситуації розслідування, і їх реалізація на практиці ускладнюється цілим рядом негативних факторів зовнішнього і внутрішнього характеру. До них відносяться: логіко-пізнавальні бар'єри, пов'язані з повною або частковою відсутністю даних про обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні; джерела отримання цієї інформації в умовах, коли слідчий не має однозначного і, безумовно, надійного способу отримання цих відомостей; перешкоди конфліктного, психологічного характеру, що проявляються в протидії підозрюваних, які займають негативну позицію, а також несумлінних свідків і потерпілих, що перешкоджають планам слідчого; тактико-управлінські труднощі, пов'язані зі складним, імовірнісним характером вибору слідчим одного з доступних способів дій; організаційно-управлінські труднощі, що полягають в недостатності часу, сил і засобів, складності впорядкування структури процесу

розслідування та систематизації всієї діяльності слідчого і взаємодіючих з ним інших учасників процесу. Дані фактори, як правило, зустрічаються не ізольовано один від одного, а у вигляді різноманітних сполучень і комбінацій, що суттєво ускладнює їх подолання [2, с. 7–8].

Початок дії нового Кримінального процесуального кодексу України та перші кроки в його застосуванні показали, що питання прийняття процесуальних рішень слідчим, у нових реаліях, залишається актуальним, не зважаючи на окремі принципові зміни в процесуальному статусі слідчого і інших посадових осіб, наділених владними повноваженнями в кримінальному судочинстві. З'ясування окремих аспектів механізму застосування даних про особу підозрюваного при прийнятті рішень в кримінальному провадженні слідчим, безумовно, повинно сприяти підвищенню ефективності його діяльності та досягненню завдань кримінального судочинства в цілому.

Слідчі органів внутрішніх справ на перше місце по складності ставлять фактор дефіциту часу, необхідність вирішення великої кількості завдань у відносно короткий термін, а також недосконалість та застарілість технічних засобів. Зазначені негативні фактори впливають на ефективність слідчої діяльності в цілому, визначають специфіку

© Чича Р.П., 2013

конкретної ситуації розслідування та ухвалення рішення, спонукають слідчого до пошуку виходу, оптимального способу розв'язання проблеми. При цьому значну складність у практичній діяльності по розслідуванню являють собою питання ефективного та своєчасного прийняття процесуальних рішень в окремих слідчих ситуаціях.

Подолання цих перешкод нерідко пов'язано з певними пізнавальними та організаційними труднощами, а часом і зі значними емоційними, психічними витратами, до чого слідчий повинен бути відповідним чином підготовлений. Необхідно враховувати і вплив інших суб'єктів процесу на слідчу ситуацію, які ускладнюють прийняття своєчасного та правильного рішення.

Говорячи про механізм прийняття рішень, потрібно вказати на необхідність певних правил, критеріїв, що дозволяють структурувати відповідну діяльність та підвищити її ефективність і результативність. Так, розроблені в рамках теорії управління та прийняття рішень загальні механізми та принципи, критерії раціональної поведінки в умовах конфлікту та управління конфліктною ситуацією можуть бути застосовані до діяльності слідчого щодо розслідування кримінальних правопорушень. В. М. Богданов і В. Е. Карнаухов називають два основні принципи раціональних рішень: принцип послідовності і принцип максимізації. Принцип послідовності означає, що для ухвалення раціонального рішення щодо способу дії слідчому необхідно упорядкувати наявну сукупність альтернатив. Наприклад, визначити оптимальну послідовність, черговість перевірки висунутих у кримінальному провадженні слідчих версій. Принцип максимізації полягає в тому, що для досягнення мети вибирають таку дію, яка більшою мірою гарантує вирішення завдання [3, с. 712–713]. Ці принципи носять загальний характер. Тим часом, діяльність в умовах розслідування конкретного кримінального правопорушення має певну специфіку, що повинно враховуватися при прийнятті поточних процесуальних рішень. Важливо дотримуватися зазначених принципів під час вивчення особи підозрюваного. Так, наприклад, принцип максимізації вимагає дослідження всіх можливих даних про особу в межах предмета доказування. У цьому випадку ретельне та повне дослідження є корисним і дозволить звести до мінімуму можливість помилки при прийнятті відповідних процесуальних рішень.

Для поліпшення реалізації фактичних даних про особу підозрюваного в процесуальних рішеннях слідчого та кращого розуміння принципів прийняття таких рішень необхідно визначитися з поняттям «механізм прийняття процесуальних рішень», його сутністю.

Важливо розглянути механізм прийняття процесуальних рішень слідчим, як певний порядок реалізації фактичних даних, що характеризують особу підозрюваного, у процесуальних рішеннях слідчого.

Поняття «механізм», має декілька значень «послідовність дій; метод, спосіб; сукупність станів і процесів, з яких складається явище» [4, с. 665]. Говорячи про механізм прийняття процесуальних рішень, необхідно звернути увагу на складність,

мультифакторність цього явища. Так, П. А. Лупинська зазначала: «Дослідження механізму прийняття рішень як багатофакторної системи широко використовується в різних галузях знань. При цьому вивчаються фактори різного порядку та рівня і напрацьовуються рекомендації, що сприяють прийняттю оптимальних рішень» [7, с. 40]. У своїй більш пізній роботі П. А. Лупинська наводить таке визначення: «Прийняття рішення – це реалізація сформульованих у законі правил поведінки, перетворення їх в реальність через свідомо-вольові вчинки (дії) людей» [8, с. 58]. Спробу визначити механізм прийняття процесуальних рішень робили й інші автори. Наприклад, А. Д. Дубинський розглядав механізм прийняття слідчим процесуального рішення як «переробку ним нормативної та доказової інформації, формування його відношення до фактичних обставин досліджуваного діяння з метою вчинення процесуальних дій, що випливають з вимог закону» [6, с. 20]. На нашу думку, з таким визначенням необхідно погодитися як з найбільш повним та коректним.

Як і будь-яка інша діяльність, прийняття рішень являє собою явище, що має певну, інколи досить складну, структуру. Так, можна сказати, що прийняття рішень є складною системою взаємодіючих чинників – об'єктивних і суб'єктивних, у тому числі соціальних, ідеологічних, правових, соціально-психологічних, особистих та інших [7, с. 40]. Дійсно, таку структуру можна запропонувати для розгляду будь-якого рішення, але з точки зору кримінального процесу необхідно враховувати певні специфічні моменти. Так, Ю. М. Грошевий, говорячи про прийняття рішень судьями, слушно наголошує, що на підставі принципового методологічного положення про єдність свідомості та діяльності механізм прийняття процесуального рішення суддею (судьями) має досліджуватися з врахуванням складної та неочевидної відповідності між зовнішньою структурою кримінально-процесуальної діяльності та внутрішньою структурою особистості судді [9, с. 61]. Очевидно, що наведене судження можна екстраполювати і на діяльність слідчого, особистість якого, його досвід, ступінь інформованості будуть впливати на прийняття рішення. Говорячи про структуру об'єктивних та суб'єктивних чинників процесуального рішення необхідно погодитися з Ю. М. Грошевим та А. Д. Дубинським, які до об'єктивних факторів чи елементів, які складають механізм прийняття рішення, відносять, поряд з нормативними приписами, фактичні обставини вчиненого злочину, сукупність доказів, установлених та досліджених в окремому кримінальному провадженні. Сюди відносяться і дані про особу підозрюваного (обвинуваченого) як елемент предмета доказування. До суб'єктивних елементів вони відносять рівень професійної свідомості правозастосовника, соціальну спрямованість його особистості, особливості психічного стану та процесів, пов'язаних з розглядом кримінальної справи [9, с. 61; 6, с. 19]. З наведеного переліку, необхідно виділити такий елемент, як сукупність доказів, зібраних у кримінальному провадженні. До них слід віднести наявну на момент прийняття

рішення доказову інформацію, зокрема, фактичні дані про особу підозрюваного. Не завжди така інформація буває достатньою для формування правильної думки слідчого і прийняття правильного рішення, тому в окремих випадках рішення можуть прийматися зі значною перевагою певних суб'єктивних елементів, що не можна визнати правильним. Наприклад, можна навести обставини, що характеризують особу. Відсутність даних про особу підозрюваного (обвинуваченого), які, до речі, є елементом предмета доказування у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України), приводить до помилки при прийнятті рішення, тому що тут присутній суб'єктивний момент, коли, наприклад, недостатня кваліфікація слідчого, його недбалість приводять до інформаційного вакууму при прийнятті рішення. Доречно звернутися до П. А. Лупинської, яка, розглядаючи перший етап прийняття процесуального рішення – встановлення фактичних даних, наголошувала: «Особливе місце на першому етапі прийняття рішення належить оцінці доказів... Оцінивши докази та встановивши певні факти, необхідно проаналізувати їх, порівняти з обставинами, що підлягають доказуванню, та відповідати на питання про те, чи можливо вважати встановленими ті фактичні обставини, які відповідають юридичним підставам рішення і відповідно дають право діяти певним чином. У цьому сенсі оцінка доказів безпосередньо приєднується до власне рішення, обумовлює його» [7, с. 21].

Окрім наявності певних етапів прийняття процесуальних рішень необхідно звернути увагу на загальні принципи (правила, вимоги, характерні риси, ознаки), які використовуються у механізмі прийняття процесуального рішення зокрема, і у самому процесуальному рішенні в цілому. Важливу роль у цьому плані відіграє емпіричне передбачення слідчим можливих негативних змін слідчої ситуації. У науці кримінального процесу вказане питання розглядалося достатньо ретельно. Спроби сформувати комплекс вимог, які мають ставитись до процесуальних рішень, робила ціла низка відомих вчених – процесуалістів. Так, П. А. Лупинська виділяє такі риси процесуальних рішень: вони можуть бути винесені тільки державними органами та посадовими особами, що ведуть кримінальне судочинство, в межах їх компетенції; вони висловлюють владне веління органів держави, породжують, змінюють або припиняють кримінально-процесуальні відносини, підтверджують наявність або встановлюють відсутність матеріально-правових відносин; вони мають бути винесені у встановленому законом порядку та виражені у визначеній законом формі [7, с. 18]. Ю. В. Манаєв вважає, що процесуальні рішення слідчого повинні відповідати вимогам законності та обґрунтованості [10, с. 84]. А. Я. Дубинський до вищевказаних ознак додає властивість виконуваності процесуальних рішень слідчого як здатність та забезпечена можливість їх виконання [6, с. 37]. Однак, В. С. Зеленецький та Н. В. Глинська заперечують належність законності, обґрунтованості, вмотивованості, справедливості та виконуваності до суттєвих ознак кримінально-процесуальних рішень. На їх думку, аналіз практики свідчить про те, що конкретне рішення або відповідає

наведеним вимогам, або ні. У першому випадку прийнятий акт визнається законним, обґрунтованим, мотивованим, справедливим і тому виконує своє функціональне призначення. У другому випадку той же конкретний акт не має вказаних властивостей, хоча також є і не може не визнаватися кримінально-процесуальним рішенням [11, с. 17]. На нашу думку, заслуговують на існування всі висловлені точки зору, але позиція В. С. Зеленецького та Н. В. Глинської видається найбільш обґрунтованою, тому що, наприклад, навіть сумнівне процесуальне рішення про обрання того чи іншого запобіжного заходу, де не дотримано вимог щодо вивчення особи підозрюваного, у будь-якому випадку залишається процесуальним рішенням, навіть якщо воно незаконне та невмотивоване.

В аспекті дослідження, із всіх розглянутих принципів, нас найбільш цікавить обґрунтованість процесуальних рішень як категорія, що найчастіше бере до уваги сукупність фактичних даних, зібраних під час досудового розслідування, зокрема, даних про особу підозрюваного (обвинуваченого). Питання обґрунтованості процесуальних рішень (у тому числі і рішень слідчого) детально обговорювалося в науковій літературі. Так, ще Ю. В. Манаєв на відміну від законності відносив поняття обґрунтованості процесуальних рішень до числа дискусійних, та слушно наголошував на їх тісному взаємозв'язку [10, с. 84-85]. З таким висновком необхідно погодитися. У своїй роботі А. Я. Дубинський під обґрунтованістю розумів «обумовленість висновків слідчого достатніми та достовірними доказами, що є в наявності на момент прийняття рішення», а також вказував на те, що «обґрунтованість рішення слідчого залежить, з одного боку, від наявності відповідних доказів, а з іншого – від вміння слідчого оцінити докази та прийти до висновку, що відображає ситуацію, яка реально склалася» [6, с. 65]. Точку зору про обумовленість процесуальних рішень певними доказами по справі можна підтвердити позицією П. А. Лупинської, яка вказувала на те, що «процесуальна вимога обґрунтованості рішення по суті є проявом природи рішення як акту, який містить, на підставі встановлених фактичних обставин, відповіді на правові питання. Оскільки кожне рішення приймається у зв'язку з певними фактичними обставинами, вся процесуальна діяльність до прийняття рішення складається в підсумку зі збирання, перевірки та оцінки тих фактичних даних, які приводять до певного рішення, обґрунтовують його». Більше того, П. А. Лупинська говорить про те, що «процесуальна вимога обґрунтованості є проявом інформаційної природи рішення. Для кожного рішення повинна бути отримана необхідна та достатня інформація, яка дозволяє встановити передбачену в гіпотезі норми ситуацію як умову прийняття рішення, що тягне за собою певні правові наслідки» [7, с. 149–150]. Тобто можна зробити однозначний висновок про залежність прийняття процесуального рішення від інформації, фактичних даних. До речі, слушно позицію стосовно інформаційного характеру процесуальних рішень зайняв Н. Подольний, який у своїй роботі вказує: «Успіх у розслідуванні кримінальної справи залежить від кількості інформації, якою володіє конкретна

особа, яка займається розслідуванням, з тим, щоб вказана особа могла зробити однозначний висновок, на підставі якого можна було б прийняти конкретне процесуальне рішення» [5, с. 40].

На роль даних про особу обвинуваченого (підозрюваного) в прийнятті процесуальних рішень слідчих вказувала ціла низка науковців. Так, А. С. Кривошеєв пов'язує з вирішенням цілої низки питань кримінально-правового та кримінально-процесуального характеру саме ступінь вивчення особи обвинуваченого [12, с. 7–8]. М. Г. Коршик та С. С. Степичев за мету вивчення особи злочинця ставили отримання вичерпної інформації про особу обвинуваченого і підсудного, яка необхідна для правильного вирішення багатьох питань, пов'язаних з розглядом кримінальної справи [13, с. 7]. Окремо необхідно звернути увагу на думку І. А. Матусевич, яка зазначала «У всіх випадках КПК вимагає суворого обліку даних, що характеризують особу обвинуваченого, для вирішення питань про необхідність порушення кримінальної справи, відмові в порушенні, закритті кримінальної справи, підданню обвинуваченого суду, поверненні справи на додаткове розслідування і т. п. Цілком зрозуміло, що обґрунтоване в кримінально-процесуальному аспекті вирішення всіх цих питань не може бути досягнуто без вивчення особи обвинуваченого, яке набуває, таким чином, важливого значення в наведених стадіях кримінального процесу» [14, с. 21].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що між інститутом процесуальних рішень та вивченням даних, що характеризують особу підозрюваного, існує нерозривний взаємозв'язок, причому особливою є роль цих даних у прийнятті процесуальних рішень про обрання запобіжних заходів; у кримінальних провадженнях, де підозрюваним є неповнолітня особа; при застосуванні примусових заходів медичного характеру тощо.

Процесуальне рішення слідчого являє собою процесуальний акт, що містить владне волевиявлення слідчого з правових питань, що виникають у ході кримінального провадження, яке оформлено у відповідній процесуальній формі.

Ретельне вивчення даних про особу підозрюваного та їх своєчасна і повна реалізація слідчим є передумовою прийняття обґрунтованих, законних процесуальних рішень.

ПРИМІТКИ

1. У зв'язку зі зміною процесуального законодавства і відповідно статусу особи, яка притягується до кримінальної

відповідальності під час кримінального провадження, в аспекті вивчення даних про особу, автор розглядає поняття «підозрюваний» та «обвинувачений», як тотожні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією проф. В.Г Гончаренка, В.Т. Нора, М.С. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
2. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций [Текст] / Л. Я. Драпкин. – Свердловск: Из-во Свердловского гос. ун-та, 1987. – 222 с.
3. Курс криминалистики. Общая часть [Текст] / Под ред. В. Е. Карнаухова. – М.: Юристъ, 2000. – 273 с.
4. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. Подольный Н. Основания принятия процессуальных решений [Текст] / Н. Подольный // Российская юстиция. – 1999. – № 2. – С. 40–41.
6. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы [Текст] / А. Я. Дубинский. – Киев: Из-во «Наукова думка», 1984. – 181 с.
7. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды содержание и формы [Текст] / П. А. Лупинская. – М.: Юрид. лит., 1976. – 168 с.
8. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство, практика [Текст] / П. А. Лупинская. – Москва: Юрист, 2006. – 174 с.
9. Грошевой Ю. М. Функции профессионального правосознания судьи в механизме принятия решения по уголовному делу [Текст] / Ю. М. Грошевой // Проблемы социалистической законности. – Харьков: Вища школа, 1982. – №10. – С. 60–69.
10. Манаев Ю. В. Обоснованность процессуальных решений следователя [Текст] / Ю. В. Манаев // Советское государство и право. – 1978. – № 5. – С. 84–88.
11. Зеленецкий В. С. Теория и практика обоснования решений в уголовном процессе Украины [Текст] / В. С. Зеленецкий, Н. В. Глинская. – Серия «Юридичний радник». – Харьков: «Страйд», 2006. – 336 с.
12. Кривошеев А. С. Изучение личности обвиняемого в процессе расследования [Текст] / А. С. Кривошеев. – М.: Юридическая литература, 1971. – 80 с.
13. Коршик М. Г. Изучение личности обвиняемого на предварительном следствии [Текст] / М. Г. Коршик, С. С. Степичев. – Москва: Юрид. лит., 1969. – 80 с.
14. Матусевич И. А. Изучение личности обвиняемого в процессе предварительного расследования преступлений [Текст] / И. А. Матусевич. – Минск: Из-во БГУ, 1975. – 128 с.
15. Чича Р.П. Реалізація даних про особу обвинуваченого у процесуальних рішеннях слідчого [Текст] / Р.П. Чича. – Харків: СПДФО Чальцев О.В., 2012. – 224 с.